

Geraardsbergs 'Laatste Oordeel' gerestaureerd

Jan COPPENS en Freddy DE CHOU

Een eeuwenoud schilderij is opnieuw te bewonderen in het Geraardsbergs stadhuis. In januari 2004 werd de nieuwe trouwzaal ingericht in een lokaal op het eerste verdiep bekend als de 'oude schepenzaal'. De trouwzaal werd fraai gerenoveerd met oog voor belichting op de aanwezige schilderijen. Het meest in het oog springt 'Het Laatste Oordeel', een kunstwerk dat aangekocht werd door de stad in 1525.

We kunnen niet spreken van een doek want net als bij de Vlaamse Primitieven is het werk geschilderd op een houten paneel. In haar boek *Kunstpatrimonium Geraardsbergen*¹ geeft kunsthistorica Lidwine Vander Heyde een gedetailleerde beschrijving van Het Laatste Oordeel. Ze is echter verkeerd wanneer ze schrijft: 'olieverf op lijnwaad' aangezien het op hout is. Vander Heyde schrijft verder: 'Volgens Paul Eeckhout, ereconservator van het Museum voor Schone Kunsten te Gent werd het werk steeds verkeerdelijk toegeschreven aan Albrecht Dürer. Hij herkent er enerzijds de Duitse school in door de algemene samenstelling, de koude en brutale kleuren, de ruwheid van sommige gezichten en de karikaturale kant van zekere taferelen uit de hel. Anderzijds doen elementen denken aan de Vlaamse School, zoals de gezichten van sommige heiligen, geïnspireerd door van Eyck. Dr. Hans Vlieghe merkt op dat sommige elementen wijzen op de Antwerpse school en gedateerd kunnen worden rond 1525, zoals de hoofddekensels bij de maagden (rechts boven). Dit komt wonderwel overeen met een

archiefstuk uit de stadsrekeningen van Geraardsbergen van 1525. Hierin wordt melding gemaakt van twee schilders Adriaan Moreels en Pieter van Boven, die betaald werden om een schilderij te maken met het Laatste Oordeel als onderwerp. Uit de tekst blijkt dat van Boven het werk heeft moeten voortzetten omdat Moreels overleden was. Volgens de historische archieven van de Antwerpse Sint-Lucasgilde blijkt in een schepenbrief dat Pieter van

Boven de zoon van Jan is, schilder. In 1500 was hij deken van de Sint-Lucasgilde te Antwerpen. Uit de stadsrekening van 1456 blijkt dat zich te Geraardsbergen een zekere Willem Westvaline gevestigd had. Hetzelfde jaar kreeg hij de opdracht een schilderij te maken dat het Laatste Oordeel voorstelde. Het schilderij ging wellicht volledig of gedeeltelijk verloren in de branden die het stadhuis teisterden in 1485 en 1492. Vandaar dat er een nieuw

Afb. 1: De nieuwe trouwzaal in de 'oude schepenzaal'

¹ L. VANDER HEYDE: *Kunstpatrimonium Geraardsbergen, Schilderijen Abdij Hospitaal Stadhuis*, Geraardsbergen 1985, pp. 86-91.

Afb.2: Het gerestaureerde 'Laatste Oordeel' in de trouwzaal van het Geraardsbergse stadhuis.

Laatste Oordeel werd besteld, hetwelk Pieter van Boven in 1525 voltooide of is het mogelijk dat een gedeelte van het bestaande schilderij teruggaat op het Laatste Oordeel van 1456?

Restauratie

Bij de restauratie door Bart Verbeke (afb.4) wordt het gehele

oppervlak gereinigd en de vernis afgedund. Verf-schilders worden gefixeerd. De verschillende delen van het paneel worden losgemaakt (afb.5). De leemtes tussen de panelen kunnen niet geheel gevuld worden daar de panelen op zich na jaren zijn gaan krimpen. Wat echter wel wordt gecontroleerd en indien nodig aangepast, is de vegaring en de verlijming van de

Afb.3: Vóór de restauratie waren de verschillende panelen duidelijk zichtbaar.

Afb.4: Bart Verbeke restaureert 'Het Laatste Oordeel'

panelen onderling. Afbrokkeling en onthechting van preparatie en verf op de begrenzing (afb.3) worden gerestaureerd. Daarna wordt het origineel gefixeerd en de leemtes gevuld met masticage en retouches (afb.6). Na de masticage worden de leemtes geretoucheerd met waterverf. Historische

interessante beschadigingen zoals deze op de duivelfiguren blijven onaangeroerd. Daarna volgt een tussenvernis op basis van dammarhars en worden nog wat eindretouches aangebracht. Tenslotte krijgt het geheel nog een eindvernis.

De andere werken

Begin 2000 nam het stadsbestuur het initiatief aan Monumentenwacht Oost-Vlaanderen, afdeling interieur te vragen een toestandsverslag te maken van alle schilderijen in het stadhuis en de Sint-Adriaansabdij. Op basis van dat verslag besloot het bestuur jaarlijks een bedrag te voorzien op de stadsbegroting om de schilderijen met ernstige en matige gebreken te laten restaureren. Hierbij wou de stad maximaal (40 %) gebruik maken van de provinciale toelage voor 'het uitvoeren van conserveringswerken aan niet wettelijk beschermd waardevol roerend cultureel erfgoed'.

Naast het beschikken over een toestandsverslag is het vragen van een prijsofferte bij drie door de provincie erkende restaurateurs een andere voorwaarde voor de provinciale premie. Voor de toelage komen volgende conserveringswerken in aanmerking: het reinigen en het herstellen van het schilderij, het hechten en lijmen van fragmenten van het object, het verstevigen

Afb.5: De verschillende panelen worden losgemaakt.

Afb.6: De verschillende panelen worden opnieuw geassembleerd.

van verzwakte materialen, het preventief behandelen tegen schadelijke of vernietigende invloeden van vocht en vervuiling, het verwijderen van vroegere herstellingen die een reëel gevaar voor het kunstwerk inhouden of die het schilderij misvormen, ... Uit het patrimonium van het stadhuis kwamen de voorbije drie jaar de volgende kunstwerken voor restauratie aan bod:

2001, restauratie uitgevoerd door Ingrid Buelens uit Lubbeek.

"Zelfportret", olieverf op lijnwaad geschilderd door Frans Rasquin (Geraardsbergen 1877 – Charleroi 1952), is thans te bezichtigen in de raadzaal;

"Beekje langs de Bleek te Geraardsbergen", olieverf op lijnwaad geschilderd door Jan De Cooman (Zandbergen 1893 – 1949), oude schepenzaal;

"Twee vrouwen met kinderen", olieverf op lijnwaad geschilderd door Eugène de Block (Geraardsbergen 1812 – Antwerpen 1893), oude

schepenzaal;

"De Dendervallei te Idegem", olieverf op lijnwaad geschilderd door Emile Van Damme-Sylva (Brussel 1853 – Ukkel 1935), overloopt naar raadzaal.

2002, restauratie uitgevoerd door Bart Verbeke uit Gent.

"Vlucht van Kaïn voor Gods toorn na de moord op Abel", olieverf op lijnwaad door Domien Van Den Bossche (Geraardsbergen 1808 – Gent 1860), inkomhal;

"De marteling van Sint-Bartholomeus", olieverf op lijnwaad, toegeschreven aan Pieter Van Huffel (Geraardsbergen 1769 – Gent 1844), inkomhal.

2003, restauratie uitgevoerd door Bart Verbeke uit Gent.

"Het bloedbad der Mammelukken te Kairo", olieverf op lijnwaad door Domien Van Den Bossche (1808 – 1860), vernieuwde trouwzaal 1^e verdieping;

"Sater en boer", olieverf op lijnwaad door Jean Van De Spiegle (tweede helft 19de eeuw), kopie naar Jacob Jordaens (1593 – 1678),

vernieuwde trouwzaal;

"Laat de kinderen tot Mij komen", olieverf op paneel, anoniem, kopie naar Adam van Noort (1562 – 1614) of Hiëronymus Francken de Oude (1540 – 1610), bureau schepen naast trouwzaal; *"Het laatste oordeel"*, olieverf op paneel, anoniem, toegeschreven aan Adriaan Moreels (... - ca 1525) en Pieter van Boven, mogelijk een gedeelte door Willem Westvaline (tweede helft 15^e eeuw), vernieuwde trouwzaal.

Na drie jaar kunnen we stellen dat de meest dringende conserveringswerken aan de schilderijen van het stadhuis zijn uitgevoerd. De volgende jaren wenst het bestuur een zelfde inspanning te doen voor de schilderijen van de abdij.

Zoals u hebt gemerkt kregen alle kunstwerken een bestemming in de volledig nieuw aangeklede zalen van ons stadhuis. Ze zijn bij plechtigheden en feesten of onder begeleiding van een gids te bezichtigen.

Aan de hand van drie foto's geven wij een verloop van de restauratie van *"De marteling van Sint-Bartholomeus"*. Foto links geeft de toestand van het doek vóór de restauratie. Na reiniging van de verflagen, verwijderen van overschilderingen, zwakke retouches en het afdunnen van de vernislagen blijkt op de middenste foto hoe poreus de drager is geworden. Daarna volgt het nivelleren van de vroegere masticages, herretoucheren en vernissen met acrylaatvernis. Foto rechts toont de toestand van het schilderij na de restauratie.